

Krúdy Gyula

Egyike a legnagyobb, legmodernebb magyar íróknak. S ha más nyelven ír, valóban: „a világhírbe szállt volna álmainak hollóröptével“. Európai rangjával azonban úgy vagyunk valahogy, mint a Kemény Zsigmondéval vagy az Adyéval: érezzük, tudjuk, hogy méltó rá, de azt is tudjuk, hogy mennyire nehéz — szinte lehetetlen — más nyelven újrarázsolni hangjának egyéni színeit, a magyar prózában egyedülálló líraiságát.

Pedig nem ok nélkül emlegetik Proust idősíkat egybemosó emlékezésének magyar rokoneként, olyan íróként, aki művészetében egyeztetni tudja a turgenyevi poézist a huszadik század nagyvárosi emberének bonyolultabb érzésvilágával, akinek — Kosztolányival szólva — „magyarsága ősi“ és mégis „európai magyarság“.

Adytól Illyés Gyuláig számos magyar költőt meghihletett, olyan igaz és mély vallomásra készítetett, hogy akár emberi-művészi énjét is magunk elé képzelhetjük e versek alapján. Ady a múltba menekülő Krúdyt idézi, Juhász Gyulát a konok szomorúságban fogant sírva-vigadás gondokhangja, Kosztolányit ősrégi bánata ejti meg, Dutka képzeletében a

Krúdy-művek ódon színhelyei, Erdélyi Józsefben múltbavesző hangulatai fakasztanak emléket, Weöres Sándor „gyászzenéjéből“ a lélek szagatásait érezzük ki, Illyés a népi-nemzet: és örök emberit megvallani tudók közt írja le nevét.

Sokakban ma is a legendák Krúdyja él: az éjszakai mulatókban, szállodákban, lóversenyeken otthonos, huszártiszteket megleckéztető író, a kártyacsaták, párbajok, szerelmi kalandok hőse.

Valóban: talán a legbohémebb, a társadalmi konvenciókkal, szokásokkal legkevesebbet törődő írónk. E több évtizedes, elég gyakran nagyon is rejtélyes legendák azonban igen-igen elhomályosították Krúdy Gyula művészarcát, olykor már-már az életművet torzították el. Ha majd valaki könyvet ír Krúdy Gyuláról, legendák szertefoszlásával kell kezdenie, anekdoták, mendemondák tömkelegéből kell kihámozni emberi-művészi egyéniségét. Sőtér István tizenhat évvel ezelőtt nem pusztán az újrafelfedezés megkönnyítése érdekében óvott attól, hogy Krúdy jellemét és „eszményekért hevülő lelkületét“ azonosítsuk azzal az éjszakai világgal, amelyben annyira benne élt, mint ahogy Féja Géza sem megszépítő célzattal vállalkozott két évvel ezelőtt legendatépésre.

Krúdy irodalmunk nagy magányosa. Termékenységekben Jókaival vetekedik: több mint száz kötetet tenne ki írásainak gyűjteménye. Egy sereg lap, folyóirat közölte annak idején írásait, tartozni mégse tartozott egyik írói csoportosuláshoz sem, s a budai kiskocsmák gőzéből is inkább egy, a maga belső világába zárkózó ember arca villan felénk. A kávéházból írta feleségének egy vasárnapi hajnalon: „Kedvesem, a kávéházban ülök, négy óra van, arra gondolok, hogy reggelre tán meghalok. Ezért egvet-mást el kell mondanom, a piros ceruza zsebemben van, könnyen írhatok [...] Nekem naponta szükségem van 2—3 óras *magányra*, amikor gondolkozom [...] Ezért élek még, ezért nem haltam meg, mert minden nap *egyedül* voltam egy darab ideig.“

Így volt magányos Krúdy Gyula; az iráskényszer miatt áhította az egyedüllétet az élet élvezője. „Én írónak készültem: semmi másnak“ — vallotta meg ötvenedik születésnapján.

1878-ban született Nyíregyházán, és már gyermekkorában írói ambíciókat melengetett magában. Alig tizennégy éves, amikor első írása megjelenik, amire érettségizik, csaknem száz novelláját olvashatta különböző lapokban. Rövid debreceni, illetve nagyváradai újságíróskodás után Budapestre költözik. Beleveti magát a nagyváros zajos életébe, farszató éjszakáiba. Közben rengeteget ír. Első köteteinek kritikai visszhangja eléggé mérsékelt. Ő legalábbis úgy érzi. Egyik 1897-ből való levelének tanúsága szerint „keresve keresi, sőt kéri a kritikát“. („Fiatal kezdő vagyok, igen tisztelt uram, és belátom, hogy csak úgy haladhatok előre, ha tisztelettel tudomásul veszem a kritikát.“)

1911-ben a Nyugat kiadásában jelenik meg saját életélményekkel átszótt regénye, a Szindbád ifjúsága. Bár maga az író vallomásában tagadja, hogy ő lenne az Ezeregyéjszaka meséiből választott hős hasonmása, mentegetőzését nem tudjuk elhinni. Valóban a túlzó azonosításokat akarta ellensúlyozni e nyilatkozattal.

Mert mi is élteti Szindbádot?

Szerette az élet apró örömeit, s a csendes otthonokat, amelyeknek ablakfüggönyei még mindig ugyanazon a helyen voltak megakadva, ahol tizenöt évvel ezelőtt; szeretett elábrándozni, szerelmet vallani, szeretete a hófuvásos időjárást, a vidéki tánciskolát és a kis vendégfogadókat,

ahol ismeretlenül üldögélt; szerette az őszi liget vérfoltos leveleit, az elhagyott szélalmokat, a melankolikus kocsiutat a hegyek között és a vándorcirkusz társaság lovarművésznőjének mosolyát; szeretett felvidéki városok néptelen utcáin bolyongani, tévedt nőket hercegasszonyt megilletően körüludvarolni; szerette az elhunytak hangjait őrző régi házakat, a fogadók öblös poharait, a zárdába lépők utolsó világi gondolatát, a kisvárosok álmodozó asszonyait; szeretett bűvárkodni egykori kalendáriumokban, szemlélődni régiségboltokban, megcsodálni a megkopott fényű bútorokat, elmerengeni egy-egy pókhálón s a rózsakoszorús rámak közé szorított fényképeken, szeretett szomorú szemű varrólányok fölé hajolni, kopottas postakocsin döcögni, elmélázni csendes patakok partján, regényes kalandokba keveredni. „Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény — ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézon! — ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban — ha gyóntató atya a jezsuiták templomában! Keresett nőorvos Pesten, vagy a nőneveldeben fiatal tanár! Éjjel lámpa a Sacré Coeurben vagy nagybetű az imádságban, amelyeket a nők kedveseikért mondanak a ferencieknél. Ablaküveg, amelyen át csókot küldenek, szentképecske a párna alatt, selyemszalag a vállfűzőben és rejtegetett költő, akinek műveit fiatal nők titkos helyen olvassák.“

Vallomásként is felfoghatjuk a fenti sorokat; emberi énjének, frói világának jellemzéseként. Sok mindent eláruló, de rejtett titkokat őrző önjellemzésként. Ezt a világot, ezeket a hangulatokat idézi a többi — későbben írt — Szindbád-könyv is (Szindbád utazásai, 1912, Francia kastély, 1912; Szindbád: A feltámadás, 1916; Szindbád megtérése, 1925; Purgatórium, 1934). A hangulat, a kivételes atmoszférateremtő erő az, ami megkap Krúdy Szindbád-történeteiben. Szindbád legtöbbször céltalanul bolyong múltjának tájain, maga sem tudja, mi úzi-hajtja. A Francia kastélyban olvassuk: „Magam sem tudom miért járok oly gyakran e városba. Tán mert régi tornyok vannak benne, és Medve, a Francia kastély régi portása már igen jól tudja minden szeszélyemet.“ Egy gondolat, egy érzés, egy emlék elég ahhoz, hogy útra kerekedjék. Néha csak azért hagyja maga mögött a várost, mert vonzzák azok a régi falusi, cserépkályhás házak, melyekben nagyapja kortársai éltek valamikor. Ilyenkor nemcsak a városból szakad ki, hanem a mából is: egy már múltnak hitt világ támad fel benne: „Mintha századokról századokra semmi sem változnék a magyar vidéki életben. Az emberek kicserélődnek, de ugyanolyanok ülnek helyükbe. Mintha csak egy furcsa tréfa volna a születés, a halál, a menyegző. Az ősök ülnek most is az asztalnál. Asszonyban, gyermekben ismétlődnek. A szélkakas forog a háztetőn, az eső, a vihar éppen úgy beköszönt, mint száz esztendő előtt, és sem a nyugatról közeledő felhő, sem a messze elterülő mező nem látszik tudomást venni, hogy nem száz esztendő előtti ember ül az ablaknál. A hó leesik, a kályhában ropog az erdei fa. A mostani házigazda éppen úgy dörzsölgeti össze a kezét a kandalló előtt, mint az ősapja. Egészen bizonyos tehát, hogy a falon függő, festett nagyapák és ősapák nem mentek el innen.“

Máskor ismeretlen messi kisvárosokban, a múltat mozdulatlanul őrző sikátorokban találkozunk Szindbáddal. Patinás utcák bolthajtásos házai (amelyeken százesztendőnként egyszer ereszkedik meg az ablak vasalása), elfelejtett emberek között bandukol. Megsárgult képes újságokból másolják a divatot Krúdy kisvárosi polgárai, s a mozdulatlan samoá-függönyöknek mintha az lenne a rendeltetése, hogy a csendes

polgári otthonok egyhangúságát megvédjék a külvilágtól. Álomvilágban élnek itt az emberek, mit sem tudva a gyújtó szenvedélyekről. Az író idézve: „mintha egy elzárt levelesláda vagy ócska ruhaszekrény fiókjában töltenék napjaikat“. Van hőse, akiről („mert bizonyosan mindig borosüveg mellett üldögélt éjszaka“) még a halál is megfélemedezik.

A megelevenítés fő formája Krúdynamál az emlékezés: térben és időben nehezen elhelyezkedő események, hangulatok sejlenek fel írásában, halk, letompított hangon. Joggal nevezte Schöpflin Aladár a Szindbád utazásait lírai hangulatú emlékképek sorozatának, finom érzékkel tapintva ki a visszaemlékezések „bánatos humorá“-t. Minden érdekli Krúdyt, ami emléket idéz: öreg tornyok harangjainak hangja, hajdani valcerek, poros kirakatok fakult képei éppúgy, mint az emlékkönyvbe préselt virágok színére emlékeztető arcok. („...Senki se veheti el tőlünk azt, ami egyedül a miénk: emlékeinket“ — jegyzi meg egyik könyvének előszavában.) Megbonthatatlan atmoszférájú hangulatokban szelidülnek emlékké-emlékezéssé Szindbád egykori kalandjai. Íme:

„Minden csendes, tiszta, szűzies volt, öreg varjú lomha, fekete szárnyaival barna arnyékként repült el a tó felett.

Szindbád csendesen nézelődött jobbra és balra, a kert néptelen volt, a rombadőlt kastély a hó alatt terült el, mint az örök enyészet.“

Ez a szomorkás melankólia a későbbi Szindbád-novelláknak még inkább sajátja lesz, s a romantikus érzelmeket is mind jobban átszövi majd az író iróniája.

És akárcsak a Szindbád-novellákat, ismert regényét A vörös postakocsit is a hangulat, különös lelkiállapotot felidéző életézés fogja egybe. „Vannak dalok, amelyeket sohasem énekelnek végig“ — mondja Krúdy a regényben. Művei általában ilyenek: nincs kezdetük és nincs végük, a lírai hév és a részletező elmesélés észrevétlenül olvad egymásba; mintha az író is belefeledkezne egy-egy különös hangulatba, párdücbőrös karosszékéből elmondott anekdotába. Rendszerint az álmok, az emberi lélek titkai jelentik számára az élethűséget. Művésznőjét már az is boldoggá teszi, ha arra gondol, hogy Rezeda úr olyan könyvből olvas majd fel neki, amelyből még egy sort se tudnak, de amelyikre egész életében vágyódott. A regény első kiadásának bevezetőjében azért mond köszönetet A Hét szerkesztőjének, mert „a történetben sem kívánta azt a bizonyos valószínűséget, amelyre az írók a közönséget szoktatták...“

A múltba, őszi tájakra, Óbuda ódon utcáiba, a nagyváros forgatagába, bohémek közé viszi el a vörös postakocsi Krúdy különceit. E különönc embereknek vágyaik is különösek: Alvinczi Eduárdot (a híres kártyásról, Szemere Miklósról mintázta) az a tudat teszi boldoggá, hogy van valahol egy tölgyfa-erdősége, ahol neki hull a makk a százeszten-dős fákról, Rezeda Kázmér (sok tekintetben az író önarcképe) a kikoptatott kövek mélyedéseiről azt szeretné megállapítani, „melyiket okozta a császárszemlyés pók és melyiket a grófné párizsi cipősaroka“. Valóság és látomás mondhatni észrevétlenül egymásbajátszásával teremt meg írásainak különös atmoszféráját. A régmúlt gyakran elmosódva, álmokképszerűen sejlik fel előttünk, nemegyszer az emlék is emléket idéz.

A vörös postakocsit olvasó Ady-ból épp a meghitt hangulatok váltották ki az elismerő szavakat. A tovatűnő ifjúság finom művészi feltámasztását csodálta, s a nagyvárosnak is mint színtérnek csak annyiban tulajdonít szerepet, amennyiben az módot ad az írónak eldalolni a

tegnap „boszorkányos muzsikájú dalát“. Ezért írja le kétszer is rövid méltatásában: „könnyes, drága, gyönyörű könyv“, és ezért tenné oda mottóul az Anyegin-idézet mellé Petőfi négy sorát a Tündéralomból. (Évtizedek távlatából látjuk: Krúdy regénye hiteles művészi korrajz is egyben: a polgárosodó nagyváros „szabálytalan“ freskója.)

Az 1916-ban megjelent Aranykéz utcai szép napok című novella-gyűjteményének (Féja szerint ezekben a novellákban „érett aszúvá Krúdy lírája“) bevezetőjét szokták megidézni Krúdy Gyula valóságvágyának tanúságául. Nem ok nélkül: „Mennyit szerettem volna írni, ami igaz! [...] Az emberek hiányoznak a könyveimből, akiket mindenkinél jobban ismerek, ugyanezért leírni nem merem őket“ — sóhajt fel fanyar elégedetlenséggel két évtizedes múltjára visszatekintve. Nem az új kötet programírása ez az előhang: sokkal inkább az élet mélységeit felfedni óhajtok művész vallomása. A kötet novelláiban a lélek legbensőbb titkai tárulnak elénk: mesékből, költészetté varázsolt nyers valóságból, kísérletes víziókból teljesedik ki az élet realitása. Valahogy úgy, ahogy a kötet egyik novelláját indítja: „Az egész élet hasonlatos volt egy régi német fametszethez, amelyet egy szelíd költő verseire csináltak Nürnbergben.“

Ahogy Szindbád cselekvő hősből egyre inkább szemlélőjévé válik az életnek, pusztá emlékidézőjévé a kalandoknak, ugyanúgy az „őszi utazások“ élményei közé is mind több melankólia és ironikus kiábrándultság vegyül. Amikor másodszer ülteti be utasait a vörös postakocsiba, már tisztában van azzal, hogy „a táncosnők sem mindig táncolnak a színpadon, olykor sirva henteregnek otthon a kis garni szállóban“. Tovább idézve az Őszi utazások 1916-ban papírra vetett Előhangját: „A kalandos postakocsit, sok szép utazásoknak tanúját, nők mosolyának és könnyének okozóját, betegek elaltatóját és gyermekek mulattatóját az udvar sarkába taszítják. Egy öreg kereskedő vetődik a tájra, megvásárolja az értéktelen limlomot, míg valaki majd kitalálja a fáradt kerekekről, hogy Mária Terézia utazott a hintón.“

Krúdy magányosabb, fáradtabb lett. Mint Szabó Ede írja nemrég megjelentetett Krúdy-portréjában: „fanyar ízét érzi annak is, amit ír, a szerepjátszásnak, a stilizálásnak, a menekülésnek“. S a Krúdy-világot a maga sokszínűségében elénk táró Napraforgó (1918) valóban Rezeda Kázmér alkonya. Néhány év múlva az író maga vallja erről az időszakról: háború végén saját álmaiban „keres társaságot“. Ehhez a valomáshoz azonban hozzátartoznak közügyi megnyilatkozásai is. „Elballagott a régi idő. Az újszülött még sivalkodik, de majd megemberesedik, és még örömeink telik benne“ — írta Krúdy 1918 forradalmas napjaiban.

A következő év nagy művet hoz: 1919-ben írja az Asszonyosságok díját. A Krúdy által annyira ismert világ, a hajdani külvárosok, — a Józsefváros, a Ferencváros — mindennapjai (éjszakái) elevenednek meg a regényben. Czifra János temetésrendező, aki eddig csak halottként ismerte az embereket, most megismerkedik életükkel is, és ahogy másik énje, az Álom fokozatosan rádöbentti igaz érzelmeire, úgy kerül közelebb a többi emberhez, az „élők“-höz, ismeri meg az emberi lélek legrejtettebb, már-már tudat alatti rétegeit. Krúdy kimagasló művészi teljessége a látás, illetve a láttatás kettősségeiben mutatkozik meg: a démonikusnak, álomszerűnek és a „külvilág“ tárgyias rajzának ötvöződésében. Az irreálisból a valóság dermesztő képei válnak ki. Íme az

egyik: „Ismertem ezeket a sápadt arcokat, amelyeket korán eljegyzett magának a bánat és a hervadás. Minden éjjel láttam ezeket a kifestett szemeket, vörös ajkakát, piros füleket, frissen borotvált állakat, gyűrött gallérokat, izzadt frakkokat, poros tánccipőket, manzsettába gyürt piszkos zsebkendőket, kétfelé álló fülű pénztárcákat, halottként fehérülő virágokat, kihunytt fényű ékszereket, gyöngyöket, szétesett frizurákat — s mindig azt gondoltam, hogy vajon hová mennek most ezek, hogy kipihenjék magukat, estére felfrissüljenek arcok és cipőtalpak, kedvek és szemek, ékszerek és fehér szoknyák..“

Nyelvi eszközeit, megjelenítési formáit tekintve a legérettebb Krúdy-művek közé tartozik az Asszonyosságok díja. A látomás, a lélektani analízis és a tárgyias leírás fegyelmezett egyesítése kevés művében olyan sikerült, mint itt.

Az utolsó tíz évben újabb nagy alkotások (Hét bagoly, N. N., Őszi versenyek, Boldogult úrfikoromban, Az élet álom) jelzik a csúcst. A Hét bagoly és a Boldogult úrfikoromban romantikus emlékezéséből, asztal melletti párbeszédeiből egy múltbavesző és egy formálódó világ — a magyar századforduló — ellentmondásos tarkasága elevenedik meg az olvasó előtt. Ritka művészi átéléssel. A sok élethű megfigyelés, ellesett beszélgetés és a nosztalgikus megszépítő emlékezés kölcsönöz különös varázst ezeknek a műveknek. Érezzük: nemcsak Józsiás (Krúdy hasonmása) mond búcsút a hajdani „szép időeknek“ (amikor még az emlékkönyvek voltak divatban), hanem az író is.

Az utolsó évek érett novellái közt olyanok vannak, mint A hírlapíró és a halál vagy az Utolsó szivar az Arabs Szürkénél. Egyazon történet két változata a két írás, a pszichológiai elmélyítettség remeklése. Nyelvi, stíláriis letisztultság jellemzi Az élet álom darabjait, keresetlen művességükkel nyűgöznek le.

Alig múlt ötven éves ekkor. De a sok munka, az állandó éjszakázás és az idegeit erősen igénybevevő életmód aláássa egészségét. Közben eladósodik: leteszi a vagyontalansági esküt, szerény óbudai lakásán kikapcsolják a villanyt. Temetésén — 1933-ban — a hivatalos szervenek nem vesznek részt. Kedves nótája — Sára Elemér híres cigányzenekara húrjain — a nagyváros kisembereinek, pincérek, kocsmárosok, zsokék, hajdani dzsentrik, újságírók, barátok, tisztelők fülében csendül fel utoljára.

KÖNYVÉSZET:

- Ady Endre: *Krúdy Gyula könyve*. A vörös postakocsi. Nyugat, 1913. II. 393
- Schöpflin Aladár: *Krúdy Gyula*. Nyugat, 1933. I. 629—631.
- Sötér István: *Krúdy Gyula* (1941.), *Pályakép Krúdyról* (1954.), Mindkettő a Tisztuló tükrök című kötetben. Bp., 1966.
- Szauder József *bevezetője* a Valakit elvisz az ördög és más kisregények című kötethez. Bp., 1956.
- Ficzy Dénes: *Arnyékból szőtt vendég*. Krúdy Gyula válogatott elbeszélései. Igaz Szó, 1957. 156—158.
- Izsák József: *Még egyszer és nem utolszor...* Igaz Szó, 1957. 314—315.
- Szöcs István: *Déli kakasszó...* Igaz Szó, 1957. 446—448.
- Kántor Lajos *utószava* a Kleofásné kakasa című válogatáshoz. Buk., 1962
- *Krúdy világa* (Krúdy-dokumentumok). Szerk. Tóbiás Aron. Bp., 1964

- Czine Mihály: *Krúdy Gyula*. A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig Bp., 1965.
- Féja Géza: *Krúdy, a lángelme*. Kortárs, 1968. 215—235.
- Barta András: *Az Asszonyságok díja*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1968. 685—690.
- *Krúdy Gyula*. *Emlékkönyv*. Az író születésének 90. évfordulójára. Szerk. Katona Béla. Nyíregyháza, 1968.
- Kozocsa Sándor *utószava* a Krúdy Gyula: Szindbád című kötetéhez. Buk. 1969
- Szabó Ede: *Krúdy Gyula* alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1970.

KOZMA DEZSŐ